

Dinko Wasserbauer

Ekonomska demokracija (prvi dio)

<http://www.zamirzine.net/spip.php?article11079> – 24. jun i 8- jul 2012.

Zamirzine uz dozvolu autora donosi odabrane dijelove završnog rada Dinka Wasserbauma studenta Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Rad pod naslovom Ekonomska demokracija sačinjen je pod mentorstvom prof.dr.sc. Mirjane Dragičević.

Misli o ekonomskoj demokraciji pojavile su se kada se politička demokracija pokazala nedovoljnom da omogući svima konzumiranje političkih prava. Uočeno je da političku demokraciju prate nejednakosti u materijalnom smislu.

Uvod u ekonomsku demokraciju

Može se reći da je 20 stoljeće zaista bilo stoljeće demokracije. Iako je demokracija kao misao i kao pojava stara više tisuća godina, tek pri kraju 20. stoljeća demokratska prava su se značajno proširila. Od manjeg broja muškaraca, do svih muškaraca, s vremenom i do žena i mladih proširivanjem prava glasa proširivala se baza demokracije. Broj demokratskih zemalja povećao se sa 44 na 82, a broj diktatorskih režima se smanjio sa 67 na 26. Iako je demokracija daleko od svojih ideala, prikupila je potporu većine stanovništva zemlje (Grigoryan, 2007.: 1).

No, isto tako 20 stoljeće se može opisati i kao stoljeće demokratskog pada jer koliko god da je politička demokracija trijumfirala toliko je ekonomska demokracija neuspjela. Globalizacijski proces stvorio je podlogu na kojem se može dodatno graditi demokratsko društvo, ali je isto tako produbio razlike u raspodjeli dohotka kako između pojedinih zemalja, tako i unutar tih zemalja. Demokratičnost u političkom životu nije praćena demokratičnosti na radnom mjestu stoga su ljudi upravljani demokratski u jednoj sferi života i autokratski u drugoj sferi života.

Francuz Pierre Bercis piše: Najveći dio svog budnog vremena provodimo u radu ili u prometu vezanim za rad a da tu nemamo pravo na naše temeljne odluke što je u direktnoj suprotnosti s pravima u političkoj sferi u kojoj imamo pravo glasa iako ne provodimo 8 ili 10 dnevno životu države. U pitanju je velika proturječnost između slobode na glasačkom mjestu i stroge hijerarhije na radnom mjestu (prema Horvat, 2002.). Dahl kaže ako ljudi upravljaju sobom demokratski onda nije logično da budu upravljani nedemokratski. Ako ljudi vjeruju da je demokracija poželjna ne mogu istovremeno vjerovati da je ona nepoželjna u drugoj sferi. Američki psiholozi čikaške škole ustvrdili su da je jedna od najštetnijih posljedica u industrijalizacije u kapitalističkim zemljama da se radnik osjeća sve više bezličnim članom poduzeća za čiji rad ne snosi nikakvu odgovornost u planiranju i organizaciji rada kao što ne učestvuju ni u riziku prirode ni u podjeli odgovornosti (Supek, 1966: 172). Ako je demokracija pravedna u upravljanju državom onda mora biti i opravdana u upravljanju poduzećem. Proizlazi da je demokracija kakvu danas poimamo deficitna i da postoji velika proturječnost između sloboda u političkom životu i sloboda na radnom mjestu za koje smo neposrednije vezani za razliku od političkog života. No Grigoryan dobro primjećuje kada kaže da za razliku od političke demokracije, ekonomska demokracija nije nešto za što će ljudi izaći na cestu i boriti se.

Nije posve jasno što bi točno označavao pojam ekonomske demokracije. Postoji niz različitih definicija i metoda promatranja tog pojma. Najveći problem proizlazi što poneki autori gledaju na ekonomsku demokraciju kao na skup zadanih mjera pomoću kojih radnici mogu utjecati na donošenje odluka u poduzeću. Isto tako toj skupini možemo i pribrojiti koji na ekonomsku demokraciju gledaju kroz sferu vlasništva radnika nad dionicama poduzeća.

Druga skupina autora naprotiv smatraju da se demokracija u ekonomiji i na radnom mjestu može ostvariti jedino ako ne omogućuje eksploataciju kapitala. Ti autori gledaju na ekonomsku demokraciju kao na sustav u kojem radnici ostvaruju svoje pravo na osnovi rada, a ne vlasništva nad sredstvima za proizvodnju poduzeća. Tako u korištenju pojma ekonomska demokracija dolazi do pojmovne zbrke na koju su upozoravali mnogi autori...

Ekonomska demokracija nema još jedinstvenog pristupa proučavanja pa tako i nema jedinstvene definicije, a različiti su pokušaji razgraničavanja sa ostalim pojmovima, sličnim pojmovima kao što su industrijska demokracija, participacija, radničko samoupravljanje i sl.

Tako među tim pojmovima nastaje velika zbrka na koju upozoravaju mnogi autori koja usto i dodatno komplicira daljnje proučavanje tog pojma.

U kontekstu globalizacije može se reći da se pri svakoj financijskoj i gospodarskoj krizi preispituje postojeći sustav ali i alternativni putevi razvoja kako bi se nedostaci postojećeg poretka prevladali i stvorilo pravednije društvo. U tom smislu ekonomska demokracija predstavlja jedan alternativni način organizacije društva koja bi trebala dovesti do većih prava, ujednačenije raspodjele dohotka i stvaranje jednake podloge koja će omogućiti svakom pojedincu njegovo samoispunjenje.

ekonomska demokracija (drugi dio)

Jedan od najpoznatijih primjera pokušaja ostvarivanja samoupravljanja bila je Jugoslavija koja je unatoč svim svojim nedostacima (koji su na ovom prostoru očito izraženiji nego što to promatraju američki autori) ostala najbliže ostvarivanju ideala ekonomske demokracije, ali je i pokazala da samoupravljanje samo po sebi nije dovoljno za ostvarivanje ekonomske demokracije nego da je potreban komplement u političkoj demokraciji.

Povijesni kontinuitet jedne ideje i prakse

Robert Owen (1771-1858) je zamišljao je buduće društvo kao federaciju komuna u kojima upravljaju proizvođači. Neke od svojih temeljnih zamisli preuzeo je od kveкера Johna Bellersa koji je još 1696. godine predložio osnivanje kolegija industrije u kojima bi siromašni mogli ujediniti napore i rad zbog samih sebe a ne bogatih. Standard vrijednosti za sve potrebe bio bi rad, a ne novac. Primarni cilj Bellersa bio je da omogući nezaposlenima da rade. Owen je bio sin velškog trgovca te je vrlo rano počeo zarađivati za život. Kao direktor pamučne industrije; riješio je stambeno pitanje radnika, skratio radno vrijeme sa 14 na 10, 5 sati zatim ukinuo rad djece i uveo osiguranje od nezaposlenosti, jednostavno je anticipirao nešto što će zahvatiti nacionalne razmjere za više od jednog stoljeća. Razvio je eksperimentalno zadružno selo New Harmony čiji je statut isti kao modernog izraelskog kibuca. Iako je zadruga neuspjela osnovano je 18 komuna. Nakon toga vratio se u Britaniju i učlanio se u sindikalni pokret koji je tek izašao iz ilegalnosti. Owen je planirao i da građevinski sindikat preuzme cijelu građevinsku industriju tako da će osnivanjem gilde radnika nastupiti prema poslodavcima. Zbog toga je u „dobrom društvu“ odbačen kao uništavatelj postojećeg vladajućeg sustava crkve i države. Na svojoj samrti navodno je rekao svećeniku da njegove ideje nisu bile prihvaćene jer se rodio prije vremena (Horvat, 1984.).

Charles Fourier (1772- 1837) je vrijeme provodio u manje industrijaliziranoj sredini te je više pozornosti posvetio poljoprivrednoj sredini. On je smatrao da je ljudska priroda nepromjenjiva i da joj zato treba društvenu sredinu koja bi najbolje odgovarala prirodni čovjeka. Najbolja organizacija za takvu svrhu bile bi samoupravne falansterije u kojoj bi 1600 osoba obrađivalo 5000 jutara zemlje. Smatrao je da se rad ne bi smio temeljiti na strahu od gladi već bi ga trebalo učiniti privlačnim, a to bi se moglo pomoću promjena radnog mjesta. Prihod pojedine falansterinje koristio bi za namjenu društvenih režija i slično, a falansterije bi se trebale ujediniti u federaciju kojom bi upravljao koordinator poznat kao omniarh. Fourier je bio zaokupljen slobodom pojedinca. Francuska revolucija donijela je političke slobode ali nije dopustila siromašnima da ostvare svoja prava odnosno nije pružila materijalna bogatstva za uživanje tih sloboda. Ne može biti potpune slobode ako su ljudi ekonomski ovisni. Nepostojanost suprotnih interesa čini prisilu nepotrebnom. Sadašnje žalosno društveno stanje posljedica je gluposti čovječanstva i jedan dan će mu naraštaji kad otkre istinu biti zahvalni za svoju veliku sreću. Čekao je svaki dan da mu neki filantrop uđe u restoran i ponudi pomoć u osnivanju ali nitko nikad nije došao. No ipak njegovi sljedbenici su utemeljili četrdesetak falansterija. Kao i Owenovske one su se brzo raspale, a najuspješnije su preživjele kojih desetak godina (Horvat, 1984.).

Potpuna vizija samoupravnog društva prvi put je opisana u opsežnom djelu Pierra Josepha Proudhona. Proudhon si je postavio u zadatak da dovrši nezavršeno djelo francuske revolucije; pošto je bila ograničena samo na političku reformu sloboda i jednakost su se morale proširiti i na ekonomskom planu kako bi se uspostavila ekonomska demokracija. (Horvat, 1984: 105). Proudhon je vidio osnovna sredstva preobražaja društva u uzajamnoj pomoći i kooperaciji, a ne kolektivizaciji što je navuklo Marxovo neprijateljstvo. Proudhon smatra da je vlasništvo krađa koja se sastoji u tome da kapitalist oduzima radniku višak vrijednosti koji je proizveo radi akumulacije što je cilj kapitalističkog društva. Izlaz iz nevolja kapitalističkog društva vidi u mutualizmu i federalizmu. Mutualizam je oblik ekonomske organizacije društva koje počiva na zakonu razmjene i konkurencije ali tako da se svakom osigura stroga recipročnost interesa. Federalizam je politički sistem koji pretpostavlja slobodni ugovor između asocijacija ili obitelji organiziranih u Komuni. Proudhonov utjecaj je uglavnom veći nego što se smatra (Supek 1966: 19-21).

Kooperativistički pokret je općenito bio preslab kako bi ozbiljno ugrozio kapitalistički poredak. Kooperativni pokreti i utopističke asocijacije varirale su od komunističkih do običnih potrošačkih ili nabavnih zadruga. Posebnu vrstu organizacije proizvodnje unutar reformističkog kooperativnog pokreta iznjeo je i Louis Blanc (1811-1882) koji je u svojoj knjizi „Organizacija rada“ isticao ulogu države da potpomaže siromašnima i da upravlja ekonomijom tako da glavne industrije nacionalizira, a u tim poduzećima u prvoj godini direktora imenuje kapitalist a zatim radnici i namještenici. Rješenje nije vidio u slobodnom udruživanju već u nacionalnim radionicama koje bi potpomagala država. Njegovo načelo „svakome prema potrebama, od svakog prema sposobnostima“ Marx je preuzeo kao načelo komunističkog društva (Supek, 1966: 21-23).

Osnivanje Prve internacionale i Pariške komune značajno je utjecalo na razvoj radničkog pokreta, ali i na shvaćanje samoupravljanja. Ovdje ćemo se osvrnuti na Parišku komunu. Horvat kaže da je razdoblje proleterskih revolucija započelo Pariškom komunom 1871. Samoupravljanje ima dvije osnovne komponente: funkcionalnu i teritorijalnu. Od samog početka Komuna je razvila obe komponente. Na političkom polju je razvila punu participacijsku demokraciju. U industriji je donijela dekret prema kojem se industrija reorganizira na zadružnoj osnovi, a poduzeća se predaju na upravljanje radnicima. Pozitivno

iskustvo Pariške komune i njen tragični ishod nadahnulo je mnoge pa se njen utjecaj može vidjeti i u Marxu i Lenjinu (Horvat 1984: 119).

Možemo reći da Marxov (i Engelsov) rad zasigurno predstavlja najveći doprinos ideji o oslobođenju radničke klase. No, upravo širina tog rada je prevelika da bi se mogla obuhvatiti u ovom radu zato je nužno preskočiti. Veliku ulogu u radničkoj borbi imao je i revolucionarni sindikalizam koji je niknuo u Francuskoj i ima svoju bogatu povijest. No, revolucionarni sindikalizam je odbacivao utopijski način mišljenja (kao i Marx), a kako je ekonomska demokracija na jedan način utopijski način mišljenja ove su stvari izostavljene.

Veliki utjecaj imao je i guild socijalizam čiji su prvi propagatori bili S. G. Hobson i A.R. Orage, a glavni teoretičar je bio G.D.H. Cole. Guild socijalizam teži da društvo bude izgrađeno na humanim vrijednostima, da politička demokracija bude upotpunjena „industrijskom demokracijom“ – demokracijom u radionicama. Prava oblast industrijske organizacija jest kontrola proizvodnje dok je uloga države u odnosu na proizvodnju izražavanje potreba koje pripadaju čovjeku kao potrošaču, te da potrošač mora kontrolirati raspodjelu nacionalnog dohotka ili raspodjelu prihoda u zajednici. Guild socijalizam je značajan što u industrijsku ili ekonomsku demokraciju uvodi ulogu čovjeka kao potrošača, a ne samo kao proizvođača. Guild socijalizam nije imao uspjeha u praksi, ali je izvršio veliki utjecaj na radnički pokret (Supek, 1966: 42-46).

Oktobarska revolucija 1917. imala je presudan značaj za ideje samoupravljanja i predstavlja početak zamračenja ideje o jednakosti proizvođača. Cijeli događaj je započeo štrajkom petrogradskih tekstilnih radnika 23 veljače (odnosno 8. ožujka po novom kalendaru) 1917. Počeli su se osnivati Sovjeti, Lenjin je sastavio slavne Aprilske teze u kojima poziva na pretvaranje buržoaske demokracije u socijalističku, tvornički komiteti su polako zauzimali tvornice. S vremenom se cijeli sustav snažno centralizirao, da bi popraćen polemikama, potpuno iskorijenio radničku kontrolu i stvorio etatiziranu zemlju, a dolaskom Staljina na vlast ideja o samoupravljanju i ekonomskoj demokraciji doživjela je nazadovanje čiji se negativni utjecaj može vidjeti i danas.

Jedan od najpoznatijih primjera pokušaja ostvarivanja samoupravljanja bila je Jugoslavija koja je unatoč svim svojim nedostacima (koji su na ovom prostoru očito izraženiji nego što to promatraju američki autori) ostala najbliže ostvarivanju ideala ekonomske demokracije, ali je i pokazala da samoupravljanje samo po sebi nije dovoljno za ostvarivanje ekonomske demokracije nego da je potreban komplement u političkoj demokraciji. Jugoslavija je bila zemlja nesvakidašnjih različitosti; ponekad opisivana formulom 1 -71, na njenom su se teritoriju sretale tri svjetske kulture, a razlika između najrazvijenije zemlje Slovenije i najnerazvijenijeg Kosova mjereno BDP-om per capita je 1:8 (Horvat, 2007.:54). Te različitosti iako stručnjacima možda inspirativne pokazale su se vrlo destruktivnima. Kao saveznik u drugom svjetskom ratu Jugoslavija je sudjelovala u poslijeratnoj mirovnoj konferenciji i u osnivanju međunarodnih organizacija. Otpor u drugom svjetskom ratu je bio vođen od strane komunista što je značilo socijalnu revoluciju, ali i savezništvo s SSSR-om i kopiranje njihovog modela. Plan iz 1947. nije ostvaren ali je utjecao na početak industrijalizacije na širokoj osnovi te je postavio temelje za budući ekonomski razvoj. Šok Staljinovog neuspjeha i poraza nije bio samo moralni već i ekonomski. 1949. započeli su eksperimenti s radničkim savjetima, a 1950 prihvaćen je Zakon o radničkom samoupravljanju i u naredne dvije godine je napravljen je prijelaz u novi sistem (Horvat, 2007., 55-58). Otklanjanje dominacije države i birokratske kontrole oslobodilo je nevjerojatnu energiju. Horvat to naziva prvom transformacijom iz dirigirane u tržišnu ekonomiju, i to uspješnom.

Kolektivizacija je obustavljena 1953., a umjesto raspuštenih zadruga formirane su organizacije koje su pomagale seljacima te je tako njihova proizvodnja porasla. Nakon petogodišnjeg plana iz 1957. ekonomija je praktički eksplodirala, a plan je ostvaren za četiri godine i jedini je koji je ikada ostvaren. Ekonomski rast se odrazio i na drugim područjima. Zaostatak za Europom je smanjen za nešto više od jedne generacije (Horvat, 2007.: 59-63). 1961. provedena je radikalna liberalizacija na što je i reagirala tržišna privreda te je stopa rasta pala. Stopa rasta je vraćena nakon prihvaćanja prijedloga iznesenih u „Žutoj knjizi“, no lekcije prijašnjih promašaja su bile zaboravljene, a liberalizacija je ponovno uvedena 1965. Jedini ekonomski instrument je bila restriktivna monetarna politika, a poduzeća su financirala porast plaća iz novostvorenih akumulacijskih fondova. Nakon što su sredstva iz fondova iscrpljena financiranje investicija se vršilo preko banaka. Naftni šok iz 1973. i dužnička kriza su uzrokovali ustaljenu inflaciju, a cijeli proces je završio hiperinflacijom 1989. (Horvat, 2007.: 64-67). Državna represija je ponovno uvedena 1972. Dezintegracijom poduzeća na manje dijelove nastojala se smanjiti moć direktora. Vizija decentralizacije je bila kontraproduktivna. Tržište je ušlo u poduzeća i došlo je do nepotrebnog nadmetanja unutar poduzeća. Drastično je smanjena efikasnost i povećana birokratizacija te je time došlo između ostalog i do značajnijih poremećaja na tržištu rada. Kriza uzrokovana recikliranjem petrodolara utjecala je na nezdrav rast, a prava žestina je nastupila 1982. (Horvat, 2007.: 67-69).

Uzmimo na primjer plan ekonomske demokracije koji se nalazi u Meidnerovu izvještaju koji je dobio ime po njegovu autoru švedskom sindikalnom stručnjaku. Planom se predviđa postepen prijelaz dijela vlasništva iz ruku sadašnjih vlasnika u ruke zaposlenih radnika. U društvu koja zapošljavaju više od 50 osoba čime su obuhvaćene tri četvrtine radnika godišnje bi se 20% prihoda prije poreza trebalo uložiti u poseban Fond koji možemo nazvati nacionalnim fondom izjednačavanja a kojim bi upravljali sindikati. Ulaganje bi se vršilo dionicama koje potječu od povećanja kapitala poduzeća 20% oslobođenog virmanima. Otprilike polovica bi se iskoristilo za kupovanje novih dionica na financijskom tržištu a ostatak bi se upotrijebio na lokalnoj razini, za podmirenje troškova sindikalnog organiziranja, prije svega na ekonomskom i kulturnom planu kao i za jačanje organizacije lokalnih sindikata. Sindikati zastupljeni u nekim društvima koristili bi se pravom glasa koje bi im omogućile dionice, društva bi isto tako izabrala članove upravnog savjeta razmjerno njihovoj participaciji u kapitalu sve dok ona ne bi dosegla 20%. Prema profesoru Anderu Tuncu taj sistem ne može dovesti do toga društvo potpuno prijeđe pod kontrolu fonda izjednačavanja ali poslije jedne generacije fond bi mogao postići većinu u brojnim velikim društvima. Želeći naglasiti solidarnost među radnicima, Meidnerov plan zahtjeva dakle pravilniju raspodjelu dohotka. Njegov osnovni cilj ostaje međutim prijenos vlasti u industriji s vlasnika kapitala na predstavnike radnika. Taj socijalistički obojen plan pokazuje odlučnost sindikata da i dublje počne mijenjati društvo imajući na umu prijelaz sa industrijske na ekonomsku demokraciju (Weiss, 1980: 13).